

MEDICAL TERMINOLOGICAL UNITS: TYPES OF OPPOSITIONS

Simona Nicoleta Staicu

**Assist. Prof., PhD, "Victor Babeș" University of Medicine and Pharmacy,
Timișoara**

Abstract: The analysis undertaken in our research study tries to prove the existence of certain types of oppositions encountered in the main semantic categories within medical terms, as a reflex of conceptual-semantic dynamics manifested in this specialized field (new meanings with the evolution of concepts) and to determine the differences to similar items of common language. Our study focuses on an extra-domain projection of Romanian medical terminological system to general level of Romanian language vocabulary trying to establish the inter-stylistic connections.

Key words: medical terms, conceptual-semantic, opposition, extra-domain, terminological unit.

Repere teoretice

Structurile terminologice reprezintă un univers relativ închis și, de aceea, sunt mai perceptibile și presupun mai puține dificultăți în reprezentarea lor. Autorii de dicționare terminologice, denumiți în cercetările mai recente din domeniul investigat în lucrarea de față, „terminografi” (L’Homme 2004 passim), operează cu astfel de structuri în reperarea termenilor. Terminografiile țin cont de diferitele relații semantice în care intră termenii unui anumit domeniu.

Există mai multe tipuri de astfel de relații, care, urmând una din cele două direcții – cea conceptuală sau lingvistică diferă ca preponderență și varietate. Astfel, o primă cale de structurare este cea a „claselor tematice” (L’Homme 2004, p. 84), potrivit căreia domeniile de specialitate se ordonează ierarhic, fiecare termen atașându-se unui anumit domeniu sau subdomeniu. O astfel de ordonare taxonomică a termenilor pe domenii și subdomenii este foarte necesară terminografilor în selecționarea și descrierea termenilor și este în concordanță cu percepțiile susținătorilor opticii conceptuale.

Așa cum sublinia Sager (1990, p. 13): „*From the point of view of terminology, therefore, the lexicon of a language consists of the many separate subsystems representing the knowledge structure of each subject field or discipline. Each knowledge structure consists of variously interlinked concepts*” și terminologia medicală poate fi analizată din această perspectivă.

Numeroasele tipuri de clasificări tematice din lexicul medical descriu structurile fără să releve în mod direct sensul acestora, ele vizând domeniile, reprezentările conceptuale în consens cu cunoștințele științifice din aceste domenii.

Spre deosebire de reprezentările conceptuale, relațiile lexico-semantice, chiar dacă sunt apropiate de primele, pun în lumină mai pregnant statutul semantic și contextual al termenilor. Pe de altă parte, nu trebuie neglijat faptul că termenii, dincolo de referințele lor la noțiuni, aparțin diferitelor părți de vorbire și se actualizează în context, și că în multe situații este foarte dificil să se facă o departajare clară între ceea ce este conceptual și ceea ce este lexical.

O analiză a claselor paradigmatică care se stabilesc la nivelul terminologiilor poate pune în evidență relațiile de polisemie, sinonimie și antonimie, ajutând la identificarea sensului specializat și la confirmarea apartenenței la un anumit domeniu sau subdomeniu. Dintre relațiile lexico-semantice proprii termenilor, în general, termenilor medicali, în particular, un loc important îl ocupă hiponimia, cvasisinonimia, antonimia, meronimia și “derivarea sintactică” (Mel’čuk 1995, apud L’Homme 2004, p. 102).

Dezvoltarea științifică și explozia informațională au determinat schimbarea teoriei lui Wüster, în care cuvintele căpătau calificarea de termen numai dacă întruneau calitățile unei etichete, respectiv nu erau acceptate relațiile de polisemie, sinonimie sau antonimie. În prezent, teoreticienii lingviști tind spre acceptarea ideii că unitățile terminologice prezintă numeroase trăsături proprii altor unități ale limbii naturale și altor sisteme simbolice nonlingvistice. De altfel, comunicarea specializată nu e o formă complet diferită de comunicarea generală, iar cunoștințele științifice nu sunt nici uniforme și nici total separate de cunoștințele generale. Termenii, ca unități lingvistice ale limbajului științific, sunt dinamici, au capacitatea de a trece, cu ușurință, dintr-o specialitate în alta, mobilitate manifestată și față de lexicul comun (Cabré 2000, pp. 12-15).

Chiar dacă viziunea asupra problemelor legate de relațiile semantice realizate la nivelul termenilor s-a schimbat, trăsăturile specifice care îi diferențiază de unitățile lexicului comun (univocitatea, monoreferențialitatea și monosemia) sunt recunoscute în

continuare, fiind identificate la nivelul textului/ contextului și trimitând la o realitate unic determinată dintr-un anumit domeniu. Dezambiguizarea devine necesară pentru înțelegerea corectă a sensului unităților lexicale.

Trebuie făcută de la început distincția între termenul specific, aparținând unui domeniu, pe de o parte, și aceeași unitate lingvistică funcționând în cadrul lexicului general, căci, așa cum arată Mihai Nistor, preluând ideea lingvistului rus Reformatski (M. Nistor 2000, p. 41), în afara câmpului terminologic, termenul își pierde caracteristica sa de termen: doar în interiorul acestui subsistem el își evidențiază, de exemplu, una din trăsăturile sale definitorii, monosemia, aceasta fiind direct legată de apartenența sa la un anumit câmp terminologic (sau domeniu).

Polisemia termenilor medicali

O abordare mult controversată în lucrările dedicate cercetării terminologiei este cea a raporturilor de polisemia termenilor, admise de unii cercetători, adepți ai abordării lexico-semantice (Bidu-Vrănceanu 2007, pp. 38, 114; L'Homme 2000, p. 72 ș.a.) și respinse de susținătorii opticii conceptuale în definirea acestor unități.

În ceea ce ne privește, urmând conceptele aprofundării preponderent lingvistice a relațiilor semantice din terminologie, vom considera polisemia drept o categorie semantică proprie și unităților terminologice din domeniului medical.

Prin analiza întreprinsă vom încerca să demonstrăm existența unor structuri polisemice în sfera termenilor medicali, ca reflex al dinamicii conceptual-semantice manifestată în acest domeniu (aparitia de noi sensuri odată cu evoluția conceptelor) și să stabilim diferențele față de elementele similare ale limbii comune.

Lexicul medical românesc prezintă o varietate de relații în cadrul sistemului limbii, în care conexiunile lexico-semantice dintre unitățile constitutive ale subansamblurilor examinate își găsesc o mai bună configurație dacă sunt supuse unei analize semantice.

Având în vedere referința strictă la conținutul terminologic propriu-zis al lexemelor cu valoare medicală, am arătat că atât termenii monosemantici, cât și sensurile terminologice (sememele) din cadrul unui lexem polisemantic presupun, la nivelul bine determinat al registrului stilistic respectiv (dintr-o perspectivă intradomenială), contractarea unor relații semantice de tip polisemic.

În intenția noastră a stat însă nu numai descrierea strictă a terminologiei medicale din punct de vedere onomasiologic, ci și relevarea într-o perspectivă semasiologică a relațiilor pe care le contractează unitățile terminologice studiate la nivelul întregului sistem

lexical al limbii, așadar și în planul relațiilor dintre diferite registre specifice cuvintelor cu semnificație medicală (perspectivă inter- și extradomenială).

Încercăm să realizăm în studiul de față o proiectare extradomenială a sistemului terminologic medical românesc la nivelul general al vocabularului limbii române și să stabilim interferențele care se manifestă în planul proiecțiilor „interstilistice”. Cu alte cuvinte, vom lua în considerare raporturile dintre termenii medicali și reflexele lor lexicale din alte limbaje de specialitate și din alte registre stilistice (limbaj anatomic, neurologic, al medicinei interne, din sfera reumatologiei și recuperării, a kinetoterapiei), inclusiv din cel al termenilor medicali populari.

Polisemia a fost inițial definită ca un fenomen diacronic, care constă în adăugarea de noi accepțiuni la sensul fundamental al unei unități lexicale. Această multiplicare de sensuri conduce, în plan sincron, la coexistența mai multor semnificații pentru același semn. În terminologie, aceasta înseamnă că un termen acoperă conținutul mai multor concepte.

Așa cum am arătat anterior, termenii unui domeniu științific se caracterizează prin univocitate, precizie și nonambiguitate. Cu toate acestea, există, în realitate, posibilitatea unei polisemii interne, fapt remarcat de lingviști ca modalitate prin care se dezvoltă mai multe sensuri ale aceluiași termen-concept și/ sau a unei polisemii externe, atunci când termenii-lexem intră în relație cu limba comună sau cu alte terminologii (Stoichițoiu-Ichim 2006, p. 114).

Existența polisemiei demonstrează faptul că limbajele de specialitate evoluează în strânsă legătură cu limba comună, între ele existând o interferență reciprocă. Contrar opiniei conform căreia în cazul limbajelor de specialitate nu putem vorbi despre raporturi de polisemie între constituenții subsansamblului, sunt cercetători care susțin și demonstrează existența și funcționalitatea lor.

Astfel, Angela Bidu-Vrănceanu (2007, p. 114) susține că polisemia „... trebuie considerată firească pentru termenii care trec dincolo de domeniul lor și prezintă un interes major în terminologia „externă” sau într-o terminologie dinamică”. Autoarea, alături de alți specialiști ai domeniului, consideră polisemia terminologică un fenomen natural, normal, doar atunci când vorbim de terminologie externă, iar termenii depășesc granițele unui domeniu specializat, în relație cu limba comună: „Dincolo de discursul strict specializat, termenul admite extinderi textuale și contextuale care îl diferențiază în mai mică măsură de cuvânt, supunându-l riscurilor impreciziei semantice prin

determinologizare și prin ambiguitate – dezvoltarea polisemiei” (Bidu-Vrănceanu 2007, p. 38).

Yves Gentilhomme (1984, pp. 29-37) susține că există numeroase controverse în ceea ce privește conceptul de monosemantism din cadrul discursului științific. În opinia sa, monosemia termenilor specializați este greu de susținut, în contextul mutațiilor științifice diacronice și al contactului permanent dintre limbajele diverselor domenii specializate. Mai mult, Loïc Depecker (2002) studiază termenii specializați prin prisma sensurilor lor figurate, a polisemiei și a încărcăturii metaforice.

Referindu-se la principiile care stau la baza formării termenilor, Georgeta Ciobanu definește termenul ca un simbol lingvistic atribuit unui concept și punctează ca principală proprietate lipsa lui de ambiguitate (1998, pp. 53-55). Cu toate acestea însă autoarea, atunci când se referă la posibilitățile de atribuire a termenilor prin concepte, enumeră alături de monosemie și *polisemia, sinonimia, cvasi-sinonimia, echivalența și omonimia* (Ciobanu 1998, pp. 56-60).

Conștienți fiind de această „restricție” a unităților lexicale cu încărcătură terminologică, mai ales în situațiile de monosemie, făcând raportarea la limbă ca sistem al sistemelor, ca o totalitate de subansambluri organizate structural, nu putem să excludem categoric existența unor relații de polisemie, chiar și în cazul termenilor din limbajele de specialitate.

Cu aceste rezerve și precizări, am putea admite existența unor raporturi de polisemie și în cadrul limbajului medical, nu în ceea ce privește conținutul unui termen-concept, ci atunci când el se rupe total de sensul terminologizat, având statut de termen-lexemcu mai multe semnificații.

Relații semantice. Tipuri de opoziții

Principalele categorii semantice care se actualizează în cazul unităților terminologice, în general, și al lexicului medical, în particular sunt: polisemia, sinonimia, antonimia, hiponimia, meronimia și omonimia. Aceste relații semantice contractează și reflectă în planul sistemic al limbii anumite **tipuri de opoziție** (Novikov 1982, *apud* Sârbu R. 1990, pp. 89-102) pe baza cărora se realizează organizarea paradigmatică a unităților lexicale de specialitate.

a. După *conținutul intensional* al termenilor, opozițiile pot fi:

1. **opoziție „zero”** exprimată de sinonime, în special de dubletele sinonimice: *natriu-sodiu, kaliu-potasiu, azot-nitrogen, azotați-nitrați, influenza-gripă, paracetamol-*

acetaminofen, carcinom–epiteliom, antispastic–spasmolitic, tumoare–neoplasm, enzimă–ferment, parasistolie–pararitmie și multe altele.

2. **opозиție privativă**, care este specifică hiponimelor DURERE DE CAP: CEFALIE, MIGRENĂ, HEMICRANIE, NEVRALGIE; MIȘCARE: ADDUCȚIE, ABDUCȚIE, CIRCUMDUCCȚIE, EXTENSIE, FLEXIE, PREHENSIUNE, PRONAȚIE, SUPINAȚIE, ROTAȚIE; SIMPTOM: MANIFESTARE, STARE, TULBURARE, SEMN, INDICIU etc.

3. **opозиție echipolentă**, care este proprie sinonimelor intradisciplinare, interdisciplinare și extradisciplinare: *creier-encefal, alopecie-calviție-chelie, maxilar-falcă, plagă-rană, abdomen-burtă* ș.a. Același tip de opoziție este specific și antonimelor *abducție ≠ adducție, pronație ≠ supinație, hipotensiune ≠ hipertensiune*. Tot relații de echipolență exprimă și cohiponimele *diabet, ulcer, gastrită* termeni corelativi specifici care se află în raporturi de coordonare între ele, totodată fiind subordonate termenului generic – hiperonim - BOALĂ; dar și meronimele TARS → TALUS, CALCANEU, NAVICULAR, CUBOID și trei CUNEIFORME ș.a.

4. În **opозиție disjunctivă** se află termenii polisemantici când admitem polisemia în terminologia medicală având în vedere considerarea termenului polisem nu numai dintr-o perspectivă intradisciplinară, ci din perspective inter- și extradisciplinare, ca în exemplele: *celulă*₁₋₆; *ramură*₁₋₅; *debut*₁₋₃; *corn*₁₋₃; *cordoan*₁₋₂; *bulb*₁₋₂; *pavilion*₁₋₂ ș.a. Opozițiile disjunctive sunt caracteristice și omonimelor: *bloc*₅ (med. bloc cardiac, bloc operator); *gripă*₂; *spor*₁; *dietă*₁ (vezi MDA 2010).

b. Din punctul de vedere al *relațiilor semantice*, al „invariantelor semantice”, în special din perspective inter- și extradomeniale, constatăm că unitățile terminologice medicale reflectă următoarele tipuri de opoziții semantice: **omosemia**, **parasemia**, **heterosemia** (Berežan 1973, *apud* Sârbu R. 1990, pp. 89-102).

Omoosemia (echivalența semantică) este întâlnită în cazul sinonimelor propriu-zise, a dubletelor sinonimice.

Relațiile de **parasemie** (asemănare, apropiere, convergență semantică) sunt specifice hiponimelor în raportul lor față de hiperonim, antonimelor complementare, graduale, direcționale și conversive (ex. *transmisibil ≠ netransmisibil, tratabil ≠ netratabil, molipsitor ≠ nemolipsitor, canceros ≠ necanceros, indicație ≠ contraindicație, inflamator ≠ antiinflamator, subalimentație ≠ supraalimentație* ș.a.). S-a constatat că acest

tip de relație semantică antonimia, este bine reprezentată în ierarhia caracteristicilor logico-lingvistice a unităților terminologice din domeniul medical.

În raporturi de parasemie se află și termenii sinonimici, precum și cohiponimele (ex. *a implanta, a insera, a ingera, a inocula, a infecta, a infesta, a injecta, a insemina* coordonate între ele și subordonate aceluiași hiperonim A INTRODUCERE).

Cel de-al treilea tip de opoziții semantice, care poate fi observat în cazul unităților terminologice medicale, este cel de **heteronimie** (divergență semantică), specifică polisemelor și omonimelor. Heteronimia reflectă în exclusivitate raporturile de opoziție disjunctivă, menționate anterior.

c. Unitățile terminologice medicale mai pot fi examinate și din perspective tipului de *noțiuni corelative exprimate*, după *volumul* și *sfera* lor extensională. Astfel, ele pot exprima **noțiuni identice** (ex. dubletele sinonimice) și **noțiuni incompatibile**. Noțiunile incompatibile se pot ierarhiza, la rândul lor, în următoarele clase:

- **incompatibile subordonate** (hiponimele): DURERE: ABDOMINALĂ, ACUTĂ, CUTANATĂ, DIFUZĂ, PULSATILĂ, LOMBARĂ, REUMATISMALĂ ș.a.; (meronimele): CAP → CRANIU, CREIER, FRUNTE, TÂMPLĂ, PĂR, OCHI, FAȚĂ, OBRAZ, URECHE, NAS, GURĂ, MAXILAR, BĂRBIE; DINTE → INCISIV, CANIN, PREMOLAR, MOLAR; ARTICULAȚIA MÂINII → ARTICULAȚIA RADIO-CARPIANĂ, ARTICULAȚIILE CARPULUI, ARTICULAȚIILE CARPO-METACARPIENE, ARTICULAȚIILE INTERMETACARPIENE ș.a.

- **incompatibile contradictorii** (antonimele contradictorii): *concentrat* ≠ *diluat*, *anabolism* ≠ *catabolism*, *hipertensiune* ≠ *hipotensiune*, *intrauterin* ≠ *extrauterin*, *pareză* ≠ *hemipareză*;

- **compatibile intersectante** (sinonimele parțiale, cvasisinonimele): *nebunie* – *alienație mentală*; *nisip* – *litiază* (*vezicală, veziculară*); *oftică* – *tuberculoză, ftizie*; *mătreață* – *pitiriază*;

- **incompatibile contrarii**(antonimele graduale): *venă timpanică anterioară* / (*inferioară*) / *posterioară*; *vena cardiacă mare* / (*mijlocie*) / *mică*; *barbiturice cu acțiune imediată* / *rapidă* / (*intermediară*) / *lentă*;

- **incompatibile complementare**(antonimele complementare): *alienat* / *normal*, *RH pozitiv* / *negativ*, *perete interior* / *exterior*; *penetrabil* / *impenetrabil*; *septicemie antum* / *postum*; *pacient conștient* / *inconștient*; *molipsitor* / *nemolipsitor* ș.a.

În acest din urmă caz termenii opozabili se completează reciproc până la acoperirea integrală a noțiunii generice.

Un alt tip de relații considerate din același unghi îl reprezintă *noțiunile incomparabile*, exprimate de sememele unui termen polisemantic, precum și de omonime: bloc₁ masă solidă; bloc₂ masă unică; bloc₃ clădire mare; bloc₄ alianță, înțelegere; bloc₅ (med. în sintagmele): *bloc cardiac* = tulburare a ritmului inimii, datorită blocării influxului nervos care străbate mușchiul cardiac; *bloc operator* = parte componentă a serviciilor chirurgicale, cuprinzând sălile de operație și dependențele acestora; a gripa₁ refl. și intranz. (despre piese de motoare și despre motoare la pers. a III-a): a se bloca în timpul funcționării; tranz.: Ungerea defectuoasă a gripat motorul; a gripa₂ refl. și tranz. a (se) îmbolnăvi de gripă – din fr. *gripper*; spor₁ spori s.m. organ microscopic al organismelor vegetale, care servește la înmulțire – din fr. *spore*; spor₂ sporuri, s.n. progres – din sl. sporŭ, bg. spor (MDA 2010).

În concluzie, relațiile semantice supuse analizei au condus la formularea tezei, conform căreia limbajul medical deține un lexic specializat preponderent monosemantic, monoreferențial și nonambiguu în curs de delimitare, calitățile acestea fiind evidente la nivelul textului. În afara textului sau a contextului ei pot fi interpretați și ca termeni polisemici, interdisciplinari, utilizați în alte științe sau în cadrul limbajului uzual.

Este însă tot atât de adevărat că lexicul medical reprezintă, totodată, un amplex complex de relații semantice în care polisemia de tip inter- și extradisciplinar, sinonimia, în special cvasisinonimia, antonimia și mai ales hiponimia și meronimia se manifestă cu pregnanță.

Putem concluziona marcând existența unei interdependențe între categoriile semasiologice de polisemie, sinonimie, antonimie, hiponimie, meronimie, omonimie și paronimie în sistemul lexico-semantic al limbii române contemporane, categorii care sunt reperabile, bine reprezentate și în cazul terminologiei medicale.

BIBLIOGRAFIE

Bidu-Vrănceanu, Angela (coord.), *Lexic comun, lexic specializat*, București, Editura Universității din București, 2000.

Bidu-Vrănceanu, Angela (coord.), *Lexic științific interdisciplinar*, București, Editura Universității din București, 2001.

Bidu-Vrănceanu, Angela, Forăscu, Narcisa, *Limba română contemporană. Lexicul*, București, Humanitas Educațional, 2005.

Bidu-Vrănceanu, Angela, *Lexicul specializat în mișcare. De la dicționare la texte*, București, Editura Universității din București, 2007.

Cabré, Maria Teresa, „Terminologie et linguistique: la théorie des portes”, în *Cahiers du Rifaal* nr. 21, *Terminologie et diversité culturelle*, 2000, pp. 10-15.

Cabré, Maria Teresa, „Theories of terminology. Their description, prescription and explanation” în *Terminology* vol. 9, nr. 2, John Benjamins Publishing Company, 2003, pp. 163-199.

Ciobanu, Georgeta, *Elemente de terminologie*, Timișoara, Editura Mirton, 1998.

Depecker, Loïc, *Entre signe et concept. Éléments de terminologie générale*, Paris, Presses Sorbonne Nouvelle, 2002.

Gentilhomme, Yves, „Les faces cachées du discours scientifique; Réponse à Jean Peytard”, în *Langue française*, vol. 64, no. 1, Paris, Armand Colin, 1984, pp. 29-37.

L’Homme, Marie Claude, „Les enseignements d’un mot polysémique sur les modèles de la terminologie”, în *Cahiers de Grammaire 25, Sémantique et Corpus*, 2000, pp. 71-91.

L’Homme, Marie Claude, *La terminologie: principes et techniques*, Montréal, Presses de l’Université de Montréal, 2004.

Nistor, Mihai, *Terminologie lingvistică*, București, Editura Univers, 2000.

Sager, Juan Carlos, *A Practical Course in Terminology Processing*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing, 1990.

Sârbu, Richard, „Statutul contextual al principalelor categorii semantice”, în vol. *Studiul de limbi și literaturi moderne*, Timișoara, TUT, 1990, pp. 89-102.

Sârbu, Richard, *Antonimia lexicală în limba română*, Timișoara, Editura Facla, 1977.

Stoichițoiu-Ichim, Adriana, *Aspecte ale influenței engleze în româna actuală*, București, Editura Universității din București, 2006.

(MDA) *Mic Dicționar Academic*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2010.

(DM) **Rusu**, Valeriu, *Dicționar Medical*, București, Editura Medicală, 2007.